
MAR BATLLE

L'EVOLUCIÓ DE LES Ě I Ů + IOD EN CATALÀ DINS LA ROMÀNIA¹

INTRODUCCIÓ

És un fet prou conegut que l'evolució més generalitzada del vocalisme medial tònic del llatí vulgar en català, no fou paral·lela en les dues sèries que el componen: la sèrie palatal va seguir el desenvolupament, ben peculiar dins la Romània, de /ě/ (< ll. cl. ě) > [é] i /ě/ (< ll. cl. ē, ĭ) > [é]. En canvi, la sèrie velar, en general, va mantenir sense alteracions els timbres vocàlics /ŷ/ (< ll. cl. ō) > [ó] i /ů/ (< ll. cl. ō, ů) > [ó]. Però aquest desenvolupament més corrent no es produí quan les vocals obertes /ě/ (< ě) i /ŷ/ (< ō) del llatí vulgar es trobaven en contacte amb una iod ([j]). La presència d'aquest so provocà la transformació de /ě/ (< ě) > [í] i /ŷ/ (< ō) > [ú] durant l'etapa preliterària de la llengua catalana.

Aquesta evolució discrepant del desenvolupament més generalitzat de les vocals medials obertes, ha estat objecte d'estudi de diversos romanistes. La qüestió que ha suscitat més controvèrsia és esbrinar quin fou el mecanisme que motivà aquest procés fonètic. I, certament, aquesta no és una feina fàcil. Perquè en el camp de la gramàtica històrica es treballa en el terreny de la suposició i la intuïció. I així només es poden elaborar hipòtesis a partir de les dades que forneixen els textos. Però, a més, un altre factor que ha complicat considerablement l'explicació d'aquest tancament, és la

(1) Aquest article és un resum de la meua tesi de llicenciatura que, sota el títol *L'evolució de les ě i ō següents de iod en català*, vaig llegir el març de 1994 a la Universitat de Barcelona. Aprofito aquest treball per agrair al Dr. J. Moran i Ocerinjauregui, director de la tesi, tota l'ajuda prestada.

interrelació amb l'evolució tan inusitada de les /ě/ (< ě) i /é/ (< ě, ĭ) del llatí vulgar en català.

Són diverses les explicacions formulades sobre aquesta qüestió, però es poden resumir en dues hipòtesis. La hipòtesi basada en la inflexió directa, o tancament vocàlic, pressuposa que la iod va atreure el punt d'articulació de la vocal oberta i aquesta s'assimilà a la iod. La hipòtesi basada en la diftongació pressuposa que la iod motivà la diftongació i posterior monoftongació de la vocal. Aquesta segona explicació ha estat la més acceptada. Segurament, per la tendència tradicional a comparar el català amb l'occità, llengua que, efectivament, diftonga les vocals obertes en contacte amb aquest so palatal. Però tal com ja assenyalava Badia i Margarit (1951: 135) aquesta és una justificació poc satisfactòria.

En aquest article faig, doncs, un recull de les diverses explicacions formulades en relació a aquest tema i una anàlisi dels seus pressupòsits a partir de la valoració que féu Badia (1951: 134-5). Pretenc fer observar al lector que, en el cas català, no es pot descartar una justificació d'aquest desenvolupament basada en la inflexió directa.

En la primera part faig una explicació sobre l'origen de la iod i la seva influència en els sons que l'envolten. També comento les diverses solucions de /ěj/ i /ój/ en les llengües romàniques més properes al català. Dedico la segona part a fer una exposició dels diferents arguments formulats sobre el motiu del canvi /ěj/ > [í] i /ój/ > [ú] en català. En la tercera part faig una valoració de les dues hipòtesis bàsiques que intenten explicar aquest fenomen. Per acabar exposaré les meves conclusions sobre aquesta qüestió.

1. LA IOD I LA SEVA INFLUÈNCIA

La gran transformació del sistema consonàntic del llatí clàssic (amb tres punts articuladoris: dental, labial i velar) en la seva evolució cap a les llengües romàniques, fou la introducció, a partir del segle III, d'un nou ordre articuladori: el palatal. L'origen d'aquesta innovació articulatòria connecta directament amb l'aparició de la iod. La iod és una articulació palatal fricativa que funciona com a semiconsonant, generalment formant diftong amb la vocal precedent. Aparegué durant el segle III en el llatí vulgar, la varietat més relaxada i espontània del llatí de tots els temps, quan una /i/ en posició inicial seguida de vocal (I-AM) o intervocàlica (PE-I-US) va perdre el caràcter de nucli sil·làbic [i] i adquirí una articulació clarament consonàntica [j] (*jam*, *pe-jus*).

Amb el temps, l'articulació de les consonants dentals que precedien una iod tendí progressivament a la palatalització i asibilació (conversió en so africacat o fricatiu sibilant):

TJ > [tsj] > [ts] (JUS-TI-TI-A > JUS-TI-TJA > *justitsja*)
 DJ > [dʒj] > [dʒ] / [j]

Posteriorment, cap al segle V, es produí la palatalització de les oclusives velars:

KJ > [tʃj] > [tʃ]/[ts] GJ > [dʒj] > [dʒ] / [j]
 K^{e,i} > [tʃ]^{e,i} > [ts]^{e,i} G^{e,i} > [dʒ]^{e,i} > [j]
 KW^{e,i} > [k]^{e,i}

Finalment, l'augment de les confluències de les sonants alveolars (/n/ i /l/) amb la iod originà, al començament del segle VIII, l'aparició de les sonants palatalitzades /^dʎj/ i /ɲ/ (Lleal 1990: 72-74).

La presència de la iod provocà, en principi, la palatalització de la consonant amb què formava la síl·laba. Però posteriorment aquest so fou atret per la síl·laba anterior i afectà també la vocal que la precedia, especialment les /*é*/ i /*ō*/ del llatí vulgar. Després la iod fou absorbida o assimilada per la consonant palatal que ella mateixa havia originat. Si la iod fou assimilada molt ràpidament per la palatal, no tingué temps d'afectar la vocal precedent, però quan aquest procés fou més lent la iod va impedir el desenvolupament més generalitzat de la vocal.

A diferència de les alteracions consonàntiques provocades per la iod en el llatí vulgar, iniciades durant el Baix Imperi (s. III-IV) i el període visigot (s. V-VII), el resultat de la influència de la iod sobre la vocal és un fet plenament romànic i un tret idiosincràtic de cada llengua. Vegem, doncs, les diverses solucions romàniques més properes al català de /*éj*/ i /*ōj*/ llatins.

El galaico-portuguès (Huber 1933: 57-58), que en general mantingué inalterades les vocals /*é*/ i /*ō*/ del llatí vulgar, les inflexionà en [é] i [ó] tancades en contacte amb un so palatal (PROFĚCTU > *proveito*, HĚRI > *eyri*, HĚDIE > *oje*, NĚCTE > *noite*). Aquest tancament també es produí en el castellà (PĚCTU > *pecho*, RĚGULA > *reja*, ōCTO > *ocho*, NĚCTE > *noche*), on la iod impedia així la diftongació espontània de les vocals procedents de /*é*/ i /*ō*/ llatines (LĚP(O)RE > *liebre*, FĚRRU > *hierro*, BŌVEM > *buey*).

L'astur-leonès i navarro-aragonès diftongaren aquestes vocals en qualsevol posició, àdhuc en contacte amb iod. Per això l'asturià, el leonès i l'aragonès moderns mantenen encara els diftongs. Vegem-ne alguns exemples, comparats amb el castellà i el català, extrets de Menéndez Pidal (1958: 45 i seg.):

	VĚNIO	TĚNEO	LĚCTU
castellà	vengo	tengo	lecho
leonès	viengo	tiengo	
aragonès	viengo	tiengo	lieto
català	vinc	tinc	llit

	FÖLIA	ÖC'LU	HÖDIE	NÖCTE	ÖCTO	CÖCTU
castellà	hoja	ojo	hoy	noche	ocho	cocho
lleonès	fueya	ueyo	uey	nueche	uecho	cuecho
aragonès	fuella	uello	uey	nueit	ueito	cueito
català	fulla	ull	ui, avui	nit	uit, vuit	cuit

En occità (Fernández 1985: 141), que en principi es mantingué el timbre obert d'aquestes vocals (CAELU > *cel*, FĒRRU > *fer*, MÖRTE > *mort*), la presència de la iod n'originà la diftongació (LĚCTU > *lieit*, MĚLIUS > *mielz*, ÖC'LU > *uelh/uolh*, ÖCTO > *ueit/uoit*).

El francès (Nyrop 1967: 195-258), que diftongà les /é/ i /ó/ del llatí vulgar en síl·laba lliure (HĚRI > *hier*, LĚP(O)RE > *lièvre*, BÖVEM > *bœuf*), presenta les mateixes solucions que el català, [i] i [ú], quan estan en contacte amb aquest so palatal (LeCTUM > *lit*, DĚCEM > *dis/dix*, NÖCTEM > *nuít*, CÖRIUM > *cuir*).

Pel que fa als dialectes italians (Rohlf's 1966: 112), només els dialectes septentrionals, gal·loitalià i venecià, sembla que conegueren la diftongació d'aquestes vocals motivada per la iod cap al segle XII.

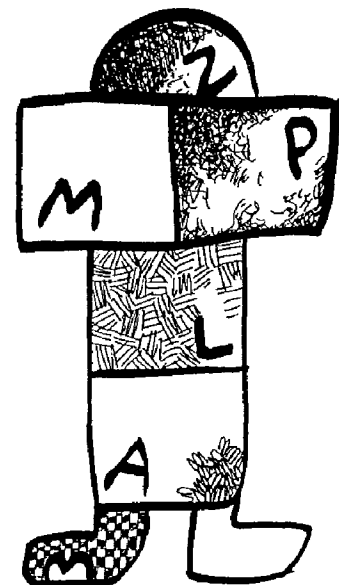
En relació a la cronologia d'aquests processos, cal destacar el contrast entre les solucions de les diverses llengües romàniques peninsulars i del francès, que podrien remuntar-se al començament de l'etapa arcaica de la llengua (s. VIII-XII), i les dels dialectes de l'italià septentrional (s. XII) i l'occità (s.XIII).

A continuació proposo les següents fases d'influència de la iod en català seguint la cronologia de C. Lleal (1992: 539) per al castellà i amb exemples de Badia i Margarit (1951: 136, 145). La iod 1 (Baix Imperi s. III- V), /TJ/ i /KJ/, fou absorbida per la consonant abans que tingués temps d'afectar la vocal (s. V- VII): [prétju > prétsju > préu] i [fórtja > fórtsja > fórsa]. La iod 2 (període visigot s. V-VII), /LJ/, /NJ/, C'L, GN, és d'influència vacil·lant. Perquè, en principi, el tancament de la vocal representava una innovació en el sistema, i, per tant, era normal que necessités un cert temps per consolidar-se:

[méljus > mils > miʎs] i [mólljat > múllja > múʎa]
 [spéklu > əspiʎ] i [óklu > uʎ]

[sómnju > súj] però també *somni*, *somi* i *sòmit*
 [inʒénju > ənʒjɲ] però també *ingenu*

[ólew > óli]
 [rég'la > réʎə, ré(j)ʃə]

La iod 3 (GJ, /DJ/, /BJ/, /MJ/) i la iod 4 (/KT/, /RJ/, /SJ/, /PJ/ i síncope vàries), aparegudes respectivament al final del període visigot i al principi de l'etapa arcaica del català (s. VIII-XII), tanquen sistemàticament les vocals obertes. El català només l'ha mantingut inalterada en mots que són clarament cultismes (*RĚMEDIU > *remei*).

[médja > mídʒə] i [ódje > údʒe > új]
 [nérbju > nírbi / nérbi] i [nóbju > núbj]
 [léktu > léxtu > léjtu > líjt > lít]
 [nókte > nóxte > nójte > nújt > nwít > nít]
 [férja > fējra > fíjra > fíra]
 [kórju > kójru > kújr(o) kwír(o)]
 [*grósju > grójʃ > grú(j)ʃ]

Les solucions romàniques de /ɛj/ i /ój/ llatins foren, doncs, ben diferents entre les llengües més properes al català: la inflexió de /ɛ/ > [é] i /ó/ > [ó]; la diftongació en [jéj] i [wój]/[wéj] i els resultats [í] i [ú]. Vegem-ne alguns exemples comparats (Lausberg 1965: 254-5).

	LĚCTU	SĚX	IN ODIO	NŎCTE
castellà	lecho	seis	enojo	noche
portuguès	leito	seis	enôjo	noite
occità	lieit	siéis	ennuei	nueit
català	llit	sis	enuig	nit
franc. ant.	lit	sis	ennui	nuit

Però la qüestió que es planteja en català (i també en francès) és si les solucions [í] i [ú] són el resultat d'una inflexió o tancament (en aquest cas de dos graus) de les vocals obertes o són el resultat de la reducció dels triftongs [jéj] i [wój]/[wéj] motivats per la iod. La solució del català, zona de transició entre la Gàl·lia i la Hispània, és ben peculiar en comparació amb la de la resta de llengües peninsulars i idèntica, tant pel resultat com per cronologia, a la del francès. Perquè el català, i especialment la seva fonètica, és bàsicament gal·loromà. En el cas del francès, com que és una llengua caracteritzada per la presència de diftongs i amb un tipus de diftongació espontània ben peculiar en comparació amb aquestes llengües romàniques, la majoria de lingüistes pressuposen que es devia produir la diftongació, com en occità.

2. EXPLICACIONS SOBRE L'ORIGEN DEL PROCÉS /éj/ > [í] I /ój/ > [ú] EN CATALÀ

Són diversos els lingüistes que han intentat esbrinar el motiu d'aquesta evolució tan singular de /éj/ i /ój/ en català. Bàsicament totes les justificacions d'aquest procés s'emmarquen, tal com ja avançava en la introducció, en les dues hipòtesis que exposaré tot seguit.

a) Hipòtesi de la inflexió:

/éj/ > [íj] > [í]
/ój/ > [új] > [ú] / [wí]

Les primeres explicacions² d'aquest tancament vocàlic consideraren que el motiu del pas de /éj/ > [í] i /ój/ > [ú], fou l'assimilació del punt articulatori de les vocals obertes al de la iod.³ L'articulació tancada de la iod va atreure les vocals obertes per reduir la gran diferència existent entre els dos punts articulatoris. Així, mots com PĚCTUS i FŎLIA haurien tingut la següent evolució:

PĚCTUS > [péjtus] > [péjts] > [píjts] > [píts] > [pít]
FŎLIA > [fójla] > [fójʎa] > [fújʎa] > [fúʎa]

Aquesta explicació presenta, però, dues objeccions. En primer lloc, des del punt de vista fonètic sembla lògic suposar que el tancament /é/ > [í] i /ó/ > [ú] per influència de la iod, no es pot realitzar sense passar per una fase de tancament mitjà [é] i [ó]. De manera que una inflexió de dos graus de la vocal oberta en contacte amb la iod del tipus /é/ > [é] > [í] i /ó/ > [ó] > [ú], hauria d'haver arrossegat l'evolució de les /é/ i /ó/ tancades llatines en el mateix context fonètic. Procés que no s'ha produït (mots com DIRĚCTU i CUSCŎLIU han donat *dret* i *coscoll* i no **drit* i **coscull*).

En segon lloc, si la iod va tenir prou força per atreure les vocals obertes, ¿per què no va atreure les vocals tancades que, precisament pel seu caràcter tancat, eren més pròximes que les obertes al punt d'articulació de la iod?

b) Hipòtesi de la diftongació:

/éj/ > [jéj] > [íj] > [í]
/ój/ > [wój] / [wéj] > [új] > [ú] / [wí]

P. Rokseth (1921) i P. Fouché (1925) plantejaren una explicació d'aquesta qüestió basada en la diftongació. Consideraren que si la iod no havia tingut prou força per

(2) Vegeu J. Gulsoy (1993: 67-80).

(3) Alguns seguidors d'aquesta explicació són, segons P. Rokseth (1921), P. Fouché (1925) i Badia i Margarit (1951: 134), els següents: A. Mussafia (1876: 156), B. Schädel (1904:7-8), J. Sarořandy i Morel-Fatio (1906: 852), Fr. Krüger (1911:17), K. Salow (1912) i P. Barnils (1913).

tancar les vocals /*é*/ i /*ó*/ del llatí vulgar, més pròximes al punt d'articulació tancat d'aquest so palatal que les vocals /*é*/ i /*ó*/, la seva influència no produïa una assimilació de la vocal cap al seu punt articulatori, sinó una dissimilació (o diferenciació en termes de Fouché). Aquest fenomen provocà la diftongació de la /*é*/ del llatí vulgar en [j*é*] i de la /*ó*/ llatina en [w*ó*]/[w*é*]. Els diftongs, combinats amb la iod següent, formaren els triftongs [j*é*j] i [w*ó*j]/[w*é*j] i posteriorment es reduïren a [i] i [új]/[ú]/[wí].

En aquest procés, l'evolució dels exemples proposats anteriorment, PĚCTUS i FŎLIA, hauria estat la següent:

PĚCTUS > [p*é*jtus] > [pj*é*jts] > [p*í*jts] > [p*í*ts] > [pit]
 FŎLIA > [f*ó*jla] > [fw*ó*jla] > [fw*ú*jla] > [fúla]

Amb aquesta hipòtesi es justificaven conjuntament amb el català els resultats [i] i [ú] que presenta el francès i els triftongs [j*é*j] i [w*ó*j]/[w*é*j] propis de l'occità antic. Perquè els triftongs [j*é*j] i [w*ó*j]/[w*é*j] s'haurien produït en l'època preliterària de les tres llengües. Però tant el francès com el català els haurien reduït també en aquest mateix període i només l'occità els va conservar. P. ex:

NŎCTE > [n*ó*jte > no*ó*jte > nw*ó*jte > nw*ú*jt] > *nuyt* cat. ant.
nuit fr.
nuoit occ. ant.
[nw*é*jte] > *nueit* occ. ant.

SĚX > [s*é*js > se*é*js > sj*é*js > sj*í*js] > *sis* cat.
sis fr.
sieis occ. ant.

Aquests treballs, especialment el de Fouché, tingueren una gran acceptació. Malgrat que les explicacions sobre l'origen fisiològic de la diftongació no eren unànimes. Hom considerava que l'efecte de la iod sobre la vocal oberta precedent era la dissimilació. Però el motiu pel qual es produïa aquest fenomen que acabava provocant la diftongació no era tan clar. Segons P. Rokseth (1921: 545-6) l'origen era un avançament en l'articulació del fonema palatal. En canvi, Fouché (1925: 14), tenint present l'explicació sobre la diftongació de G. Millardet (1900: 213), pressuposava que aquest fenomen necessitava un cert allargament de la vocal. De manera que el fet de suposar les vocals obertes més llargues que les tancades justificava el fet que només haguessin diftongat les /*é*/ i /*ó*/ seguides de iod i que no ho fessin les /*é*/ i /*ó*/ tancades

en el mateix context fonètic. H. Kuen (1934: 94), tot i mostrar-se partidari d'aquesta explicació, negà l'esmentada suposició de que partia Fouché.

Pel que fa al procés de dissimilació, s'hauria produït a través d'una bimatisació articulatòria (Fouché 1925: 6): [éj] > [éej] > [éej] > [iéj] > [jéj] i [ój] > [oój] > [óoj] > [uój] > [wój]. Finalment, la vocal oberta acabaria assimilant-se al punt d'articulació tancat dels dos elements que l'envolten.

En relació a l'existència del pas [wój] > [wéj] en català, Fouché (1924) l'havia admès inicialment per analogia amb l'occità. Però posteriorment descartà aquesta idea. En realitat no té gaire sentit acceptar el canvi [wój] > [wéj] per tornar després a [wój] i posteriorment passar a [wúj] > [új]. L'autor afirma que la resistència de l'element medial del triftong a ser assimilat pels sons veïns, originà la transformació [wój] > [wéj] en occità. En canvi, en francès i en català l'assimilació tingué lloc: [wój] > [wúj] > [új], amb /ü/ palatal en francès i /u/ velar en català (Fouché 1925: 15). No obstant això, P. Rokseth (1921: 544) i F. de Borja Moll (1991: 72) admeten aquest pas.

Un altre romanista que proposà la diftongació com a motiu d'aquesta evolució que estudiem fou W. Meyer-Lübke. En el *Das Katalanische*⁴ (1925) es va referir a la qüestió que ara ens ocupa sense aprofundir massa en el seu estudi. Perquè, de fet, el propòsit d'aquesta obra era intentar demostrar el caràcter gal·loromà del català enfront de l'iberoromà del castellà per mitjà d'una comparació entre el català, el francès i l'occità. Suposar la diftongació de les /é/ i /ó/ llatines seguides de iod en aquestes tres llengües enfront de la inflexió d'aquestes vocals en castellà, constituïa un dels arguments a favor del caràcter gal·loromà del català. Tal com mostren els exemples que ell mateix proposa:

OCTO	>	cast. <i>ocho</i>	cat. <i>vuit</i> occ. <i>ouit</i> / <i>ueit</i>	fr. <i>huit</i>
LECTU	>	cast. <i>lecho</i>	cat. <i>llit</i> occ. <i>lieit</i>	fr. <i>lit</i>

Cal remarcar que l'il·lustre romanista sembla intuir que un procés de diftongació en català i francès, no necessàriament havia de coincidir amb la diftongació occitana.

Joan Coromines (1989: 249) també ha defensat que l'origen del canvi /éj/ > [í] i /ój/ > [ú] en català és la diftongació d'aquestes vocals. Referint-se a la qüestió de la reducció del triftong [wój] considera que tingué una doble evolució. En interior de mot la [w] desaparegué "llevat en el cas de *buit*, que resulta de *vwuit* (VÖCITUS), per fusió de la bilabial *u* amb la labiodental *v*". I en posició inicial absoluta la [w] es consonantitza en [v] (HÖDIE > *vui* i ðCTO > *vuit*). (Coromines 1989).

Aquesta suposició ve reforçada per la comparació del comportament dels mots catalans (*a*)*vui* i *vuit* amb els llenguadocians *bei* i *beit*, "en els quals ningú no pot dubtar que la *b* prové de l'antiga *u* de la diftongació occitana: ¿seria creïble que a una banda de la frontera lingüística la consonant inicial coincidís per un estranya casualitat amb una *b* d'altre origen a l'altra banda de la frontera?" (Coromines 1989).

(4) Agraïxo a Guillem Calaforra Castellano la traducció dels § 2 i § 142 d'aquesta obra, extrets de la seva tesina titulada *Meyer-Lübke i el Das Katalanische* (Universitat de València, 1993).

Aquesta hipòtesi de J. Coromines és força versemblant i molt coherent. Però sembla que no s'ajusta fàcilment a l'evolució del mot *ull* i de dos topònims catalans: *Ulldecona* i *Ulldemolins*, ja que no presenten cap *b* inicial. Malgrat això, l'autor afirma que les pronúncies *vulls*, *Vulldemolins* i *Vuitdemolins* han estat vives a la comarca. De tota manera, pel que fa al topònim *Ulldecona*, al *Cartulari de Sant Cugat* (Rius Serra 1947) en el document 849, datat l'any 1120, hi trobem "*ab aqua de Ulcona*". En el llibre *Els castells catalans* (Català i Roca 1973: 606) també s'hi troba la mateixa referència. En relació al topònim *Ulldemolins*, J. Coromines considera que prové d'una forma composta amb *ŏCTO*. Però segons el DCVB (X s.v. *Ulldemolins*, 607), sembla que cal considerar que és una forma composta d'*ŏC'LU* procedent d' "*ull de molins*".

J. Coromines justifica molt bé la consonantització del primer element del triftong **uói* en posició inicial absoluta. A més, té l'encert de relacionar aquest fet amb el desplaçament o manteniment de l'accent del diftong [új] en els mots procedents d'*HŏDIE* i *ŏCTO*: "Així com no tots els dialectes occitans canviaren *wei* en *bei*, també una part dels catalans es decantà per les formes *hui*, *uit*, però probablement no és casual la circumstància que l'únic dialecte català que ha preferit aquestes formes sigui el mateix que hi ha traslladat l'accent a la *i*: canviats aviat *wúí*, *wúit* en *wuí*, *wuít* en els parlars occidentals que donaren el valencià *huí*, *uít*, és evident que les dues semiconsonants consecutives *w* i *u* havien de reduir-se instantàniament a una sola." (Coromines 1989).

	<i>vúi</i> (<i>avui</i>)
HŏDIE > *uói > *wúi >	*wuí > <i>huí</i> en valencià
	<i>vúit</i> (<i>vuit</i>)
ŏCTO > *uóit > *wúit >	*wúit > <i>huít</i> en valencià

Josep Moran (1990: 180), a propòsit d'aquesta explicació de J. Coromines, fa observar que no cal pressuposar necessàriament l'existència del triftong [wúj] per explicar la consonant inicial de les formes [búj] i [búj] derivades d'*HŏDIE* i *ŏCTO*. Es pot considerar que "la *v* inicial dels mots (*a*)*vui*, *vuit* és protètica, afegida per tal de facilitar la pronunciació del diftong sense consonant inicial; aquesta *v* no s'hauria estès al valencià, potser a causa del desplaçament de l'accent, *úi* > *uí*, o d'una major tensió de l'articulació del diftong, que faria innecessària la pròtesi consonàntica."

En una nota a peu de pàgina J. Moran (1990: 180) assenyala que seria un procés similar al que es dona popularment en castellà en mots com [gwásinton] «Washington», [gwébo] [bwébo] «huevo» per facilitar la pronúncia dels diftongs en posició inicial absoluta. També remarca l'existència a Benasc de la forma ribagorçana [gué], que

s'estén per l'Alt Aragó, DECC, I s.v. *avui*, 525. "Respecte del verb *gosar*, derivat d'AUSARE, Coromines opina que la *g* inicial que presenten el català *gosar* i el llenguadocià i el gascó *gausar*, i la *v* del llombard *volsà* (o *golsà*), es desenrotllà «com a so de pas en el hiatus de la combinació tan freqüent *no gosa, no goses*» DECC, IV, s. v. *gosar*. Semblantment es podia afegir una consonant inicial *v* o *g* a *ui* per evitar el hiat, sobretot amb les preposicions *a* i *de*."

Per acabar aquest repàs de les principals explicacions sobre el motiu del canvi /éj/ > [í] i /ɔj/ > [ú] en català, exposaré les opinions de P. Fabra (1906: 9-23) i E. Alarcos Llorach (1983: 66) sobre aquesta qüestió.

P. Fabra va referir-se al problema que ara ens ocupa en exposar la hipòtesi que justificava el desenvolupament de les /é/ i /é/ del llatí vulgar en català. Però tractà aquesta qüestió molt de passada perquè l'esmentada hipòtesi incorria en una contradicció quan s'aplicava al cas de /éj/ i /ɔj/.

Per motius diversos, considerava que un desenvolupament tan peculiar com el de les /é/ i /é/ llatines en català només es podia explicar per mitjà de la diftongació espontània. Aquesta explicació pressuposava que la /é/ + iod abans de transformar-se en [í], va seguir la seva tendència natural i diftongà. Admetia, per tant, l'existència del triftong [jéj], però el diftong [jé] < /é/ no era originat per la presència de la iod, sinó per la diftongació espontània d'aquesta vocal. En contrast amb això, la /ɔ/ + iod hauria passat a [ú] per inflexió sense passar per cap fase de diftongació. Perquè en l'evolució general de les /ɔ/ i /ó/ llatines no es va produir cap creuament de timbres, com en el cas de les /é/ i /é/, que s'hagués de justificar amb la diftongació espontània.

Alarcos Llorach (1983: 66) sobre aquesta qüestió afirma: "Hi ha hagut moltes discussions sobre si hi ha o no diftongació de ě, ō per iod en català (...) Si va haver-hi diftongació metafònica, va ser tan antiga i va solucionar-se tan aviat que no va deixar rastre, de manera que el diftong (que no cal pensar que tingués elements tan diferenciats com fan creure les grafies *ie, uo* que es fan servir) degué ser en català del tot inconscient i de valor monofonemàtic: va durar —si és que va existir— molt poc temps, i els dos elements no arribaren a diferenciar-se prou perquè fixessin el seu timbre i esdevingués difonemàtic. El que importa és que —amb diftongació o sense— les variants metafonètiques de les vocals van romandre diferenciades; s'explica que /ei/ > [i], perquè /ai/ [ɛ]: com LACTE > llet, LĚCTU > llit."

3. INFLEXIÓ O DIFTONGACIÓ?

Després d'aquesta repassada dels estudis realitzats sobre el motiu del canvi /éj/ > [í] i /ɔj/ > [ú] en català, es pot veure que la justificació que pressuposa la diftongació com a origen d'aquest fenomen, és la que ha estat més acceptada per diversos motius. Però cal recordar que, tal i com ja assenyalava Badia i Margarit (1951), és una explicació poc satisfactòria basada fonamentalment en "principis teòrics de fonètica

general". I, certament, no és gens fàcil explicar com un so tan tancat com la iod origina precisament l'accentuació del timbre obert de les /*é*/ i /*ó*/ del llatí vulgar i la seva posterior diftongació i monoftongació.

Però la hipòtesi que pressuposa una inflexió com a origen d'aquest procés presenta també, com hem vist, un inconvenient important: Si l'articulació tancada de la iod atreia les vocals /*é*/ i /*ó*/, per què no va poder atreure les vocals /*é*/ i /*ó*/ que, pel seu timbre tancat, es trobaven més pròximes que les vocals obertes al punt d'articulació tancat d'aquest so palatal?

Totes dues explicacions presenten, doncs, dificultats per acceptar-les plenament. De tota manera, sembla que l'objecció que suposa la hipòtesi de la inflexió és podria superar. Perquè en galaicoportuguès i castellà la iod originà justament el tancament de les vocals /*é*/ > [*é*] i /*ó*/ > [*ó*]. Mentre que les vocals /*é*/ i /*ó*/ no en quedaren afectades. En canvi, els pressupòsits més importants per acceptar la diftongació com a origen del procés que tractem, són més difícils d'admetre:

1. Tal com ja he dit anteriorment, un dels motius per suposar l'existència d'una diftongació de /*éj*/ i /*ój*/ en català, era la presència d'aquests diftongs en occità. A partir de les mostres occitanes conservades de diftongació es pressuposà que occità, català i francès van diftongar les vocals provinents de /*éj*/ i /*ój*/ del llatí vulgar en època preliterària. El català i el francès haurien monoftongat en aquest mateix període. Però en relació a aquesta suposició caldria fer alguns aclariments importants.

En primer lloc i pel que fa a la cronologia d'aquest procés, "la diftongació de *e* i *o* obertes davant iod en occità es considera un fenomen relativament tardà, no anterior al segle XIII. És cert, que a partir del segle XIV apareix aquest fenomen generalitzat, però no en manquen algunes mostres anteriors al segle XIII" (Moran 1990: 202). En canvi, en català i en francès el tancament es produí en l'època preliterària de la llengua, i més aviat al principi que al final.

En segon lloc i en relació a la documentació, no es pot deixar de banda el fet que si el català (i també el francès) va diftongar, no se n'ha conservat cap mostra. Els textos antics catalans presenten formes amb el manteniment de les vocals medials (*ei*, *oi*) o, majoritàriament, amb el tancament consolidat. Vegem-ne algunes mostres pertanyents a l'etapa preliterària del català: *Muiopulto* i *Puioregis* (posteriors a l'any 860) (Russell-Gebbett 1965: 55), *lito* (Rius Serra 1947 doc. 143, any 985 i Miret i Sans 1912 doc. 353; any 1038 i doc. 388, any 1096), *pits* (Miret i Sans 1912 doc. 383, any 1041-1075), *niternals* (Glossarium 1986 mass. 597, any 1047), *ui* i *nuiti* (Balari i Jovany 1989: 346, any 1055), *nuiternalos* (*Urgellia* 1983 doc. 712, any 1059).

En tercer lloc i pel que fa al paral·lelisme de la diftongació catalana i occitana, hi ha una discrepància important: El català només diftonga davant un so palatal [j] i, en canvi, l'occità també diftonga davant d'un so velar [w].

2. Aquesta hipòtesi pressuposà que si la iod no havia pogut atreure les vocals /*é*/ i /*ó*/, que eren més pròximes al punt d'articulació tancat de la iod que les /*é*/ i /*ó*/,

l'efecte de la iod no era l'assimilació de les vocals al seu punt d'articulació sinó la dissimilació. I aquest fenomen originà la diftongació.

Però l'intent d'explicar com un so tan tancat com la iod podia arribar a provocar l'accentuació del caràcter obert de les /é/ i /ó/, és un dels punts més febles d'aquesta suposició. Tal com observava Badia i Margarit (1951), els diversos arguments fisiològics sobre l'origen de la diftongació no la justifiquen satisfactòriament. Recordem que l'explicació de P. Rokseth (1921), basada en l'avançament de l'articulació de la consonant palatal, no fou acceptada per Fouché (1925). Però la justificació que ell proposà basada en l'allargament de les vocals obertes en relació a les tancades, fou rebatuda per H. Kuen (1934).

Certament, no és fàcil explicar com una iod pot originar diftongs. Recordem que, com he explicat en la primera part d'aquest treball, en les llengües romàniques peninsulars més properes al català la iod no motivà cap diftongació. En galaicoportuguès aquest so va inflexionar les vocals obertes. En castellà la iod impedia la diftongació espontània d'aquestes vocals inflexionant-les. L'asturleonès i navarroaragonès diftonguen àdhuc davant de iod (Lleal 1990: 272, 283). És a dir, la iod, en contrast amb el castellà i per motius diversos, no impedí la diftongació espontània de les vocals obertes.

En l'asturleonès, "las especiales circunstancias de la repoblación leonesa confirieron a la lengua de aquella zona un carácter nivelador (...) con acentuación de los rasgos comunes [com la diftongació espontània de les vocals obertes] y eliminación de los elementos diferenciales" (Lleal 1990: 162-3). L'aragonès, especialment el de la zona oriental, es caracteritzava, com el català, per l'apòcope de les vocals finals (Lleal 1990: 172). De manera que podia ser molt bé que compensés aquesta pèrdua accentuant la diftongació espontània, que, fins i tot, apareix en les formes del verb *ser* i en les vocals tancades.

En contrast amb les llengües peninsulars, en occità i l'italià septentrional la iod originà la diftongació de les vocals medials obertes tal com indiquen les mostres documentades. Aquest so provocà la dissimilació de les vocals procedents de /é/ i /ó/ del llatí vulgar. El timbre obert d'aquestes vocals era reforçat amb la bimatisació articulatòria que acabà originant els diftongs [jéj] i [wój]/[wéj].

La presència d'aquests diftongs en occità i la tradicional tendència a comparar aquesta llengua amb el català, afavorí, com ja he comentat, la suposició d'una diftongació similar en català. Però, un altre factor que afavorí l'acceptació d'aquesta idea el constituïren les hipòtesis que suposaven un origen monogenètic de la diftongació romànica. Com es pot deduir de la citació d'A. Griera extreta de F. Schürr (1955: 155): "A. Griera, ZrP 45, 1925, 214: «Respecte la diftongació condicionada del català creiem que en una època preliterària va anar paral·lelament amb el provençal i amb el castellà.»"

Aquestes teories, de les quals F. Schürr és un clar representant, afirmen que les /*ě*/ i /*ō*/ del llatí vulgar en contacte amb iod van diftongar en totes les llengües en l'etapa preliterària. Des d'aquesta perspectiva les llengües que, com el castellà o el galaico-portuguès, no presenten diftongs davant iod, haurien diftongat i monoftongat en *e* i *o* en l'etapa preliterària. El català i el francès van seguir el mateix procés, però en lloc de reduir els diftongs en *e* i *o* ho van fer en *i* i *u*. Finalment, l'occità, l'aragonès, l'asturià i el lleonès haurien mantingut els diftongs sense monoftongar-los.

En relació amb aquesta hipòtesi, cal tenir present que qualsevol diftongació espontània de les vocals obertes s'origina a través d'un procés de bimatisació articulatòria que acaba accentuant les diferències acústiques i originant els diftongs: /*ě*/ > [e^é] > [já] / [j^é] / [j^é] i /*ō*/ > [o^ó] > [w^ó] / [w^ó] / [wá] / [w^é] / [w^é]. Un procés d'aquesta mena, que representa més tensió articulatòria, necessita, per tant, un cert temps per arribar a consolidar-se. En el cas del català i en les teories que suposen una diftongació general en tota la Romània, ¿es pot considerar que cronològicament és possible la formació i posterior reducció de diftongs durant l'època preliterària de la llengua?

/*ě*/ + [j] > [e^éj] > [j^éj] / [j^éj] > [j^íj] > [íj] > [í]
/*ō*/ + [j] > [o^ój] > [w^ój] / [w^ój] / [w^éj] / [w^éj] > [w^új] > [új] > [ú]

Per acabar el comentari sobre la hipòtesi que pressuposa que la iod motivà la diftongació de les vocals obertes llatines en català, cal remarcar el fet que un dels seus principals promotors, P. Fouché (1925), justificava el desenvolupament tan peculiar de les /*ě*/ i /*é*/ del llatí vulgar en català per mitjà de la diftongació. I no oblidem que el mateix Meyer-Lübke "va trobar implausible que la [ə] pogués venir d'un diftong *éi* (/*ě*/)" (J. Gulsoy 1981: 85).

En resum, la hipòtesi que pressuposa la diftongació com a motiu del canvi /*ě*j/ > [í] i /*ō*j/ > [ú] en català, pren com a base uns arguments que, com hem vist, presenten serioses dificultats per acceptar-los. Ja he assenyalat repetidament que la tradicional tendència a comparar el català amb l'occità, on efectivament la iod va originar la diftongació de les vocals obertes, afavorí la suposició d'aquests diftongs en català. Però la discrepància cronològica, les diferents condicions d'un procés similar en català i la manca de mostres de diftongs en aquesta llengua, semblen indicar que no es poden establir paral·lismes entre ambdues llengües pel que fa a aquesta qüestió.

El fet que la iod no tingués prou força per atreure les /*ě*/ i /*ō*/ del llatí vulgar que es trobaven molt més pròximes al seu punt d'articulació que les vocals obertes, va fer pensar que la iod provocava no una assimilació de la vocal al seu punt articulatori sinó una dissimilació. Però el motiu pel qual la iod originà l'accentuació del caràcter obert de les vocals medials, no és explicat de manera satisfactòria per cap dels autors seguidors d'aquesta teoria.

El fet, doncs, que les vocals tancades no fossin atretes per la iod, fou un dels arguments per descartar la inflexió com a motiu del canvi /éj/ > [í] i /ój/ > [ú] en català. Però aquesta, malgrat tot, és la l'explicació més plausible. Fixem-nos que la iod provocà, justament, la inflexió de /é/ > [é] i /ó/ > [ó], sense afectar les vocals tancades, en galaico-portuguès i en castellà. I, a més, aquest procés suposaria una inflexió similar a la que hom no dubta que es produí en el cas de A llatina tònica seguida de iod en català: /Aj/ > [éj] > [éj] > [é].

Certament, sembla lògic suposar que un tancament /é/ > [í] i /ó/ > [ú] per efecte de la iod, hauria tingut una fase medial amb [é] i [ó] abans d'arribar a [í] i [ú]. Aquest era l'altre motiu per descartar una explicació basada en la inflexió. Perquè hom considerava que, indefectiblement, l'evolució de les [é] i [ó] seguides de iod procedents de /é/ i /ó/, hauria arrossegat les vocals /é/ i /ó/ llatines en el mateix context, procés que no s'ha produït. Però notem que no necessàriament la influència de la iod sobre les vocals medials obertes havia de coincidir cronològicament amb la influència sobre les vocals tancades.

Perquè en català, com en castellà o portuguès, la iod hauria inflexionat les vocals obertes abans que les tancades. La tendència anivelladora de la llengua comença sempre allà on les diferències entre els sons en contacte són més notables. Com que la diferència entre l'articulació tancada de la iod i les vocals medials era més acusada en el cas de les vocals obertes que en el de les tancades, la iod inflexionà abans i amb molta més eficàcia les /é/ i /ó/. Les vocals medials tancades, tant en castellà com en català, presenten un nombre molt menor de casos d'influència de la iod, perquè, precisament pel seu timbre tancat més semblant al de la iod, l'atracció d'aquest so sobre la vocal era molt menor (Menéndez Pidal: 46 i seg.).

A més, en el cas de la vocal palatal, l'articulació de la [é] < /éj/ tampoc no coincidiria amb la de la [é] < /éj/, perquè el grau d'obertura era diferent. L'articulació de [é] < /éj/ tendia cap a [í] i la de [é] < /éj/ tendia a centralitzar-se en [ə] en el català oriental. Més endavant reprendré aquesta qüestió.

Tradicionalment, els pocs casos d'inflexió de les vocals medials tancades seguides de iod que presenta el català, s'havien explicat per influència metafònica de la iod sobre la vocal (p. ex. CAMiSIA > *camisa*, SĕPIA > *sípia*, PLŭVIA > *pluja*, TRŭCTA > *truita*). Acceptar la inflexió com a motiu del pas /é/ > [í] i /ó/ > [ú] explicaria també els pocs casos de /é/ > [í] i /ó/ > [ú] sense necessitat de recórrer a la metafonia, fenomen que en català, a diferència d'altres llengües romàniques, és molt poc freqüent.

Potser tampoc no es pot descartar la possibilitat que s'hagués produït una inflexió del tipus /é/ > [í] i /ó/ > [ú], sense passar inevitablement per [é] i [ó]. Perquè en català, per motius diversos, existeixen mots amb una doble evolució. Certs dialectes del català coneixen l'alternança [é] i [í] en alguns mots com *bèstia/bístia*, *cementeri/cementiri*, *monasteri/monestir*, *sènia/sínia*, *nèrvi/nírvi*, *enter/entir*. I a més tenim el

mot *enginy*, que alterna amb una forma més culta, *ingeni*, en tot el domini català. Sempre amb la [é] etimològica i no amb [é].

Un dels arguments més favorables per considerar la inflexió el motiu del procés /*ěj*/ > [í] i /*ój*/ > [ú] en català, el forneix la hipòtesi que proposa J. Gulsoy (1981: 81-104) per explicar la inusitada evolució de les /*ě*/ i /*é*/ del llatí vulgar en català. L'autor afirma que l'origen d'aquest desenvolupament fou una tendència al tancament en [é] de la /*ě*/ per influència de certes consonants.⁵ Aquest cicle s'inicià cap al segle X i al segle XI quedà plenament consolidat. Si s'accepta, tal com afirma J. Gulsoy (1981), que certes consonants, especialment les palatals, van tenir prou força per produir el tancament /*ě*/ > [é], també es podria acceptar que l'articulació tan tancada de la palatal fricativa [j] va originar el procés /*ěj*/ > [í] i /*ój*/ > [ú] per mitjà de la inflexió.

A partir d'aquestes consideracions es pot deduir que el tancament /*ěj*/ > [í] i /*ój*/ > [ú] fou doncs, com a mínim, anterior al segle X-XI, ja que altrament la /*ěj*/ hauria seguit l'evolució més generalitzada de la /*ě*/.

J. Gulsoy insisteix diverses vegades en l'efecte tancador de les consonants palatals sobre les vocals amb què estan en contacte. També remarca que aquest efecte no només es produeix en català, sinó també en altres llengües romàniques veïnes. De manera que es pot considerar que la iod, pel seu timbre tancat i la seva articulació palatal, atreïa amb molta més força que les consonants que originaren el pas de /*ě*/ > [é], la vocal amb què es trobava en contacte. Perquè la diferència entre els dos punts articuladoris era molt més accentuada entre la iod i la vocal oberta que en la resta de casos. Per aquest motiu la tendència de la llengua a reduir diferències importants es manifestà abans i amb molta més eficàcia en el cas de /*ěj*/ i /*ój*/ que en /*ě*/ > [é]. I precisament per aquest motiu el tancament de /*ěj*/ fou molt més acusat i arribà fins a [í].

Els dos processos més peculiars del vocalisme tònic del llatí vulgar en català es poden justificar, com ja havia fet J. Gulsoy en el cas de les /*ě*/ i /*é*/ llatines, per la inestabilitat articulatòria que tant afavoria els desplaçaments vocàlics. Recordem que entre les llengües peninsulars, el català fou el que es veié més afectat per la tendència, segurament d'origen gal·loromà, a l'afebliment i posterior pèrdua de les vocals àtones internes i finals (Lleal 1990: 180). Aquest afebliment vocàlic era compensat, tal com explica J. Gulsoy, amb el reforçament de l'articulació de les consonants veïnes i el punt d'articulació de la vocal acompanyant quedava modificat.

CONCLUSIONS

Tot i que tradicionalment la hipòtesi que suposa la diftongació el motiu del canvi /*ěj*/ > [í] i /*ój*/ > [ú] en català ha estat la més acceptada, he presentat amb prou claredat la reconsideració que mereixen els seus pressupòsits. Igualment, tal com he assenyalat repetidament, una explicació d'aquest fenomen basada en la inflexió sembla la solució

(5) Simultàniament al pas de /*ě*/ > [é] en tot el domini lingüístic (per influència de les consonants veïnes i de la tendència al tancament de la [é] < /AJ/), el català oriental va voler evitar la confusió dels resultats la [é] < /*ě*/ i de la [é] < /*é*/ centralitzant la [é] < /*ě*/ en [ə]. El català occidental, sempre més conservador, no degué sentir aquesta necessitat perquè el tancament de la [é], tant si provenia de la /*ě*/ llatina com de /AJ/, "no devia ser complet en un principi; hi tindriem només uns reflexos tancats de /*ě*/, no una [é] encara, però potser no molt lluny de la seva òrbita" (Gulsoy 1981: 85).

més plausible. Abans de presentar les meves conclusions sobre el motiu de la peculiar evolució de les /éj/ i /ój/ del llatí vulgar en català, plantejo unes preguntes clau en el tema que tractem (Ariza 1989: 31):

1-¿Per què les vocals tancades /é/ i /ó/ llatines, més properes que les /é/ i /ó/ al punt d'articulació de la iod, no van quedar afectades en el mateix context fonètic?

2-¿Com s'explica la doble evolució de VĔT'LU > *vell/vill* en comparació amb la forma única *ull* provinent d'ŎC'LU?

3-En el cas d'acceptar l'existència d'una diftongació en català similar a la de l'occità, ¿per què es van reduir els diftongs i no es van mantenir com en l'occità i l'italià septentrional?

Tenint present totes les dades que he anat presentant al llarg d'aquest treball, es podria suposar la següent explicació per a la qüestió que ens ocupa: La semiconsonant palatal [j], que ja en el segle V va començar a palatalitzar la consonant que la precedia provocant l'aparició d'un nou punt articulatori, cap als segles VIII-IX, atreta per la síl·laba anterior, va afectar la vocal amb què quedava en contacte. I començà per les vocals obertes medials, palatals i velars, perquè en ser les més llunyanes al seu punt articulatori, la tendència anivelladora de la llengua tendia amb molta força a reduir la gran diferència dels dos punts d'articulació. Cap al segle X, moment en què la feblesa del vocalisme es constatà amb la pèrdua de les vocals àtones, s'iniciaren els desplaçaments de la /é/ > [é] per influència de les consonants tancants, especialment les palatals, que constituïen tota una innovació en el sistema consonàntic romànic.

La gran diferència entre el punt d'articulació de les vocals obertes i el de la iod es resolgué en galaico-portuguès i castellà mitjançant la inflexió d'un grau de les vocals obertes. En el cas del català, pel caràcter de llengua pont entre la Gal·loromània i la Iberoromània i per la feblesa del seu vocalisme, es va produir una inflexió de dos graus seguint la línia, sempre innovadora, del francès.

Les vocals medials tancades seguides de iod van seguir el desenvolupament més generalitzat. Perquè en ser més properes al punt d'articulació de la iod, la tendència a l'assimilació de la vocal tancada no era tan forta com en les vocals obertes. Això respondria a la primera pregunta plantejada. De tota manera, faig notar que l'evolució discrepant de les vocals medials tòniques del llatí vulgar segons siguin obertes o tancades, és un fet molt generalitzat en les llengües romàniques. P. ex. ja he assenyalat repetidament que en galaicoportuguès i castellà la iod tampoc no inflexionà les vocals tancades. I en occità no motivà la diftongació de les vocals tancades.

En canvi, el fet que les vocals medials palatals hagin tingut en català un desenvolupament diferent de les vocals medials velars, és una evolució ben peculiar dins la Romània. Aquest fenomen s'originà, com hem vist, per la feblesa del vocalisme català. I, segurament, només va afectar les vocals palatals perquè, des d'un principi, aquestes eren les més inestables del sistema.

Recordem que el pas de *ĭ* i *ē* del llatí clàssic cap a /*é*/ en el llatí vulgar es consumà al segle II. Fou, doncs, anterior al de *ŭ* i *ó* cap a /*ó*/, que sembla que s'inicià a partir del segle IV (Lleal 1990: 67). Igualment, en la seva evolució cap a les llengües romàniques, les vocals palatals sembla que s'avançaven a les velars. De manera que la /*é*/ del llatí vulgar, més inestable que la /*ǫ*/, tendia [é] abans que la iod 2 pogués exercir la seva influència. I fins i tot la influència metafònica de la iod 1 en el mot BESTIA, que ja en llatí presentava la forma BISTIA (Ariza 1989: 31), es podria justificar així.

La diferent cronologia de l'evolució de /*ěj*/ i de /*ǫj*/ explicaria la diferència evolutiva de VĚT'LU i ŮC'LU en castellà i català. En castellà ja havia començat la bimatisació articulatòria de la /*ě*/ > [éé] i la iod no va poder impedir la diftongació en *viejo*. En canvi, la influència de la iod sobre la /*ǫ*/ fou posterior i evità la diftongació del mot *ojo* (Lleal 1990: 167). En català degueren existir les dues formes, tal com suggereix el topònim *Castellví(i) de Rosanes* (Moll 1993: 72). Però només se n'ha conservat la forma *vell*, que segueix l'evolució més general de la vocal. Perquè quan va actuar la iod 2 ja devia haver començat el desplaçament /*ě*/ > [é]. Amb aquesta explicació queda resposta la segona pregunta que plantejava en l'inici d'aquesta última part.

Com hem vist, els dos processos més característics de l'evolució de vocalisme tònic del llatí vulgar en català, es podien justificar plenament a partir de la inestabilitat articulatòria que tant afavoria els desplaçaments vocàlics. Recordem que l'origen d'aquesta tendència gal·lo-romana era l'afebliment i posterior pèrdua de les vocals àtones. L'origen de la diftongació en occità podria haver estat un intent de combatre o compensar aquesta tendència.

Per aquest motiu o un altre, la vocal oberta en contacte amb la iod tendia, efectivament, a la dissmilació (accentuació del seu timbre obert) per evitar ser assimilada a la iod. Aquest fet acabà provocant la bimatisació i posterior diftongació de la vocal oberta, fenomen que es generalitzà a partir del segle XIII. Això explicaria la diversa cronologia dels exemples occitans que es conserven. El fet que en l'evolució de /*ǫj*/ s'originés el pas de [wój] > [wéj], podria ser una conseqüència d'aquest fenomen. Perquè, tal com ja explicava Fouché (1925: 16), aquest pas era el fruit d'una resistència de l'element medial del trifong a ser assimilat als sons veïns tan tancats.

Aquest procés no només necessitava un cert temps per consolidar-se, sinó que devia suposar una major tensió articulatòria en la vocal bimatisada que dificultava una posterior reducció del diftong. Aquest fou el cas de l'occità, on els diftongs es mantingueren sense reduir-se. En canvi, en català, tot aquest procés s'hauria hagut de produir, com hem vist, abans que comencés la tendència /*ě*/ > [é] (s.X-XI). I, a més, els diftongs s'haurien reduït sense deixar cap mostra documentada.

En relació a l'italià septentrional, primerament cal tenir present que G. Rohlfs (1966: 120) afirma que la informació que forneixen els textos antics és poc clara: a

voltes presenten aquests diftongs, a voltes sembla que els desconeixen. Però la presència de diftongs en les col·lònies gal·loitalianes de la Itàlia Meridional permeten suposar la diftongació de l'italià septentrional al segle XII. De manera que, en relació als diftongs, es pot suposar una evolució similar a la de l'occità o considerar d'una altra procedència la presència de diftongs.

MAR BATLLE

Societat Catalana de Llengua i Literatura

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALARCOS LLORACH, E. (1983) *Estudis de lingüística catalana*, Barcelona, Ariel.
- ARIZA VIGUERA, M. (1989) *Manual de fonología histórica del español*, Madrid, Síntesis.
- BADIA I MARGARIT, A. (1951) *Gramática histórica catalana*, Barcelona, Gredos. També, en català, a Tres i Quatre, València, 1981.
- BALARI I JOVANY, J. (1899) *Orígenes históricos de Cataluña*, Barcelona.
- BARNILS, P. (1913) *Die Mundart von Alacant. Beitrag zur Kenntnis des Valenciensken*, Halle. També en AORLL VI, 1933, pàg. 194. (Cito segons Badia 1951: 134)
- COROMINES, J. (1989) *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, Club Editor.
- CATALÀ I ROCA, P. i BRASÓ I VAQUÉS, M. (1973), *Els castells catalans*, Vol. IV, Rafael Dalmau, ed.
- FABRA, P. (1906) "Les E toniques du catalan", *Revue Hispanique*. XV, pp. 9-23.
- FERNÁNDEZ GONZÁLEZ, J. R. (1985) *Gramática histórica provenzal*, Oviedo, Universitat d'Oviedo.
- FOUCHÉ, P. (1924) *Phonétique historique du Roussillonnais*, Toulouse-París.
- (1925) "La diphtongaison en catalan", *Bulletí de dialectologia catalana*, XIII, Barcelona, pp. 1-46.
- Glossarium mediae latinitatis cataloniae*, (1986) Vol. I, UB-CSIC.
- GULSOY, J. (1981) "L'evolució de les ee tòniques en català", dins *Mélanges de Philologie et de Toponymie Romanes*, Perpinyà, pp. 81-104. També dins d'*Estudis de gramàtica històrica*, València/Barcelona, 1993, Inst. Univ. Fil. Val./ Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- HUBER, J. (1933), *Gramática do português antigo*, Lisboa, Fundação Calouste Gulbenkian.
- KRÜGER, Fr. (1911) *Sprachgeographische Untersuchungen in Languedoc und Roussillon*, Diss. Giessen, pàg. 17. (Cito segons Badia 1951).

- KUEN, H. (1934) "El dialecto de Alguer y su posición en la historia de la lengua catalana", *AORLL* VII, pp. 41-112.
- LAUSBERG, H. (1965) *Lingüística románica*, Madrid, Gredos.
- LLEAL, C. (1990) *La formación de las lenguas romances peninsulares*, Barcelona, Barcanova.
- (1992) "Unos apuntes de fonética diacrónica", dins *Estudios en homenaje a E. de Bustos Tovar*, Universitat de Salamanca, pp. 539-560.
- MENÉNDEZ PIDAL, R. (1958) *Manual de Gramática histórica española*, 8ª ed., Madrid, Espasa-Calpe.
- MEYER-LÜBKE, W. (1925) *Das Katalanische. Seine Stellung zum Spanischen und Provenzalischen. Sprachwissenschaftlich und historisch dargestellt*, Heidelberg.
- MILLARDET, G. (1900) *Études de dialectologie landaise*. (Cito segons Fouché 1925: 14).
- MOLL, F. DE B. (1981) *Gramàtica històrica catalana*, València, Universitat de València.
- MORAN I OCERINJAUREGUI, J. (1990) *Les homilies de Tortosa*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MUSSAFIA, A. (1876) *Die catalanische metrische Version der sieben weisen Meister* XXV, Wien, pàg. 156. (Cito segons Fouché 1925: 3).
- NYROP, KR. (1967) *Grammaire historique de la Langue française* 1r t., 5 ed., Denmark, Gyldendal.
- RIUS SERRA, J. (1947) *Cartulario de "San Cugat" del Vallés*, Vol. III, Barcelona, CSIC.
- ROKSETH, P. (1925) "La diphtongaison en catalan", *Romania*, XLVII, pp. 532-546.
- ROHLFS, G. (1966) *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, Torino, Giulio Einaudi editore.
- RUSSELL-GEWBETT, P. (1965), *Medieval Catalan Linguistic Texts*, Oxford, Dolphin Book.
- SALOW, K. (1912) *Die sprachgeographischen Untersuchungen über den östlichen Teil des Katalanisch-languedokischen Grenzgebietes*, Hamburg. També dins *Bibliothèque de Dialectologie romane*, I. (Cito segons Fouché 1925: 3).
- SAROÏHANDY, J. i A. MOREL-FATIO: *Das Katalanische in Grundriss der romanischen Philologie*, de Groeber, I, Strasbourg, 1906, pàg. 852. (Cito segons Badia 1951: 134).
- SCHÄDEL, B. (1904) *Untersuchungen zur katalanischen Lautentwicklung*, Halle, pp. 7-8. (Cito segons Badia 1951: 134).
- SCHÜRR, FR. (1955) "La posición del catalán en el conjunto de la diptongación románica", dins *Actas del VII Congr. Int. Ling. Rom.*, Barcelona, pp. 151-163.
- Urgellia* (Anuari d'estudis històrics dels antics comtats de Cerdanya, Urgell i Pallars, d'Andorra i la Vall d'Aran), vol. VI, 1983.